

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАСВОЄННЯ РІДНОЇ МОВИ У ДОШКІЛЬНИКІВ ПРИ ПОРУШЕННІ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ

У статті здійснено аналіз особливостей процесу формування та засвоєння рідної мови у дошкільників при порушенні зв'язного мовлення.

Ключові слова: зв'язне мовлення, висловлювання, текст, функції мовлення.

В статтє осуществлен анализ особенностей процесса формирования и усвоения родного языка у дошкольников при нарушении связного вещания.

Ключевые слова: связное вещание, высказывание, текст, функции вещания.

Основою людського мислення є мова. Коли дитина оволодіває мовою, тоді розвиваються мислительські процеси та удосконалюються. З іншого боку, процес поступового оволодіння мовою є одним з основних показників фізичного розвитку дитини, а частково і фізичного розвитку дитини. „Слово – могутній засіб відточування, виховання витончених почуттів”, - так визначив словесну творчість, як джерело розумового й духовного розвитку В.О. Сухомлинський. [4, с. 504]

Т.О.Ладигенська підкреслює, що необхідність взаємозв'язку між різними сторонами роботи з розвитку мовлення не потребує особливих доведень, бо цей взаємозв'язок зумовлений взаємозв'язками між різними мовними одиницями, які існують у мові [3].

Автор розкриває шляхи реалізації такого взаємозв'язку.

Перший шлях: вивчення мовних одиниць щодо засобів іншого, вищого рівня. Скажімо, в процесі аналізу лексичних, синтаксичних засобів ми використовуємо для вивчення слова, словосполучення і речення, а для вивчення речення - складне синтаксичне ціле.

Другий шлях: розглядання мовних засобів стосовно тексту висловлювання. Цей підхід дає можливість розкрити роль синонімів, займенників, сполучників і т. ін. в організації тексту.

Отже, учні вивчають одиниці мови, їм показують їхні мовні можливості, функціонування цих одиниць у мовленні, далі організують практичне засвоєння цього матеріалу, тобто діти вчаться користуватися певними засобами в своєму мовленні, самостійно будувати висловлювання.

Т.О.Ладигенська розглядає три значення терміну “зв'язне мовлення” в методиці: 1) зв'язне мовлення — процес, діяльність того, хто говорить, пише; 2) продукт, результат цієї діяльності, висловлювання; 3) назва розділу роботи з розвитку мовлення [3].

Автор уточнює значення термінів “зв'язне мовлення”, “висловлювання”, “текст”, які методисти вживають як синонімічні назви. І.Р.Гальперін підкреслює багатоаспектність поняття “текст” і виділяє в ньому провідні ознаки: “Текст — це твір мовнотворчого процесу, якому притаманні завершеність, об'єктивована у вигляді письмового документа, літературно обробленого відповідно до типу цього документа; твір, який складається з назви (заголовка) і низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, який має певну цілеспрямованість і прагматичну установку” [1].

Т.О.Ладигенська розглядає зв'язне мовлення з погляду таких притаманних йому характеристик, як функції, види, форми (функціонально-сміслові, функціонально-стилістичні і композиційні). [3, с. 78]

Функції мовлення — це засіб спілкування з людьми і засіб пізнання світу. Далі в старшому віці розвивається мовлення, яке використовується для планування спільної діяльності як засіб прилучення до певної групи людей.

Форми мовлення — це усне і писемне мовлення. Як вважають психологи, до трьох років мовлення дітей переважно ситуативне натомість пізніше розвивається і контекстна форма мовлення. І дошкільному віці дитина здебільшого оволодіває розмовним стилем (усною формою літературної мови).

У школі учні оволодівають книжним стилем писемного мовлення, науковим стилем викладу з урахуванням обставин і призначення висловлювання.

Види мовлення — діалог і монолог. Спочатку дитина оволодіває діалогічним мовленням, згодом в її мовленні з'являються елементи монологічного мовлення.

Розвиток зв'язного мовлення невіддільний від усіх мовних завдань, зокрема й від звукової культури мовлення. Саме від звукового оформлення мови залежить емоційність і виразність висловлювання, а отже, й вплив на слухачів.

Зв'язність викладу тексту залежить від таких елементів звукової культури мовлення, як чітка дикція, темп, гучність і правильність вимови, інтонаційна виразність. За відсутності цілеспрямованої роботи над інтонаційною виразністю, мовлення дітей характеризується монотонністю, а це веде до його нерозбірливості, таке висловлювання важко назвати зв'язним.

Правильно обраний темп, чітка дикція, вміння відмежувати одне речення від іншого допомагає зв'язному викладу тексту. Вправи на усвідомлення правильної інтонації (радості, суму, прохання, здивування) надалі справляють вплив на вміння виразно, точно, зв'язно передавати зміст висловлювання.

Отже при формуванні вмінь будувати зв'язне висловлювання слід враховувати взаємодію різних факторів — фонетичних, лексико-семантичних, граматичних, кожний з яких має свої особливості і засоби організації.

Приклад заняття для старшої групи, на якому вирішуються різні мовленнєві завдання:

1. Зв'язне мовлення. Скласти казку "Пригоди зайця" за планом вихователя, не відходити від теми. Вчити дітей складати кінцівку казки, не повторюючи сюжетів товаришів.

2. Словникова робота і граматики. Вчити дітей добирати означення і дії до слова "заєць". Активізація прикметників і дієслів, узгодження прикметників та іменників у роді.

3. Звукова культура мовлення. Домагатися чіткої вимови слів і звуків. Добирати слова, які схожі за звучанням і ритмом.

Комплексне вирішення мовних завдань, наступність між віковими групами може спричинити істотні зрушення в мовному розвитку дітей дошкільного віку. Насичення простору дитини зразками мовної культури є основним джерелом збагачення її мовлення. Малюк не навчиться говорити, не наслідуючи дорослих.

Дитина часто звертається до дорослого з різними проханнями, вимогами. Знаючи можливості її активного мовлення, не поспішайте відразу виконувати бажане для неї, реагуючи лише на плач, крик, невербальні прояви. Короткими запитаннями спонукайте малюка у звуковий чи словесний спосіб означити своє прохання. Не поспішайте на допомогу, коли він опиняється перед невідомим, але водночас пильно стежте за його безпечною поведінкою. Дайте йому час самому ознайомитися з чимось незнаним, "упіймайте" його здивовано-запитальний погляд і лише тоді назвіть, поясніть "дивину".

На третьому році життя малюк уже здатний бути повноцінним співрозмовником. Він, спілкуючись зі своїм партнером, помічає і виправляє мовні помилки дорослих та однолітків. Як поліпшити цей процес?

Слід створювати насамперед розвивальне середовище, яке сприятиме безпроблемному засвоєнню рідної мови. Головним і незамінним елементом такого середовища є дорослий — партнер у спілкуванні, у спільній діяльності.

Поява перших слів у дітей з порушеннями розвитку зв'язного мовлення не має різкої відміни від норми у часовому вимірі. Але строки протягом яких діти продовжують користуватися окремими словами, не об'єднуючи їх в двослівне аморфне речення, дуже індивідуальні. Повна відсутність фразової мови може спостерігатися як і у віці 2-3 років, так і в 4-6 років. Незалежно від того, почала дитина вимовляти перші слова цілісно або тільки окремі їх частини, необхідно розрізняти „безмовних” дітей за рівнями розуміння чужої мови. В одних дітей рівень імпресивної мови включає в себе порівняно великий словниковий запас і тонке розуміння значень слів. Про таку дитину батьки зазвичай говорять, що „вона усе розуміє, але не говорить”.

Спираючись на такі положення, можна подолати загальний недорозвиток зв'язного мовлення: врахування закономірностей розвитку дитячого зв'язного мовлення в нормі, єдність формування мовних процесів, мислення і пізнавальної активності, розпізнавання ранніх ознак загального недорозвитку зв'язного мовлення та його вплив на загальний психічний розвиток, врахування соціально-обумовлених наслідків дефіциту мовного спілкування, диференційований підхід в реабілітаційній роботі з дітьми, що мають загальний недорозвиток зв'язного мовлення різного походження, своєчасне попередження потенційно можливих відхилень на основі аналізу структури мовної недостатності, співвідношення дефектних і збережених ланок мовленнєвої діяльності, взаємопов'язане формування фонетико-фонематичних і лексико-граматичних компонентів зв'язного мовлення.

Головне завдання розвитку зв'язного мовлення полягає в тому, щоб наблизити дітей до рівня практичного володіння рідною мовою в нормі, навчитися користуватися мовою як засобом спілкування.

З досвіду корекційної роботи з дітьми, у яких порушений розвиток зв'язного мовлення, видно, що відповідальним моментом є той, коли у дитини з достатньо розвиненим розумінням мови з'являється потреба повторювати слова або їх частини за дорослими.

При порушеннях розвитку зв'язного мовлення словник дитини неймовірно маленький по відношенню до великого предметного словника, але цей словниковий запас завжди недостатній для

календарного віку дітей, що дає змогу поставити запитання про введення в практику понять відносного (по відношенню) і абсолютного (по відношенню до віку) словникового запасу.

Засвоєння рідної мови у дітей з порушеннями розвитку зв'язного мовлення вже на початкових етапах виявляється гострий дефіцит в тих елементах мовлення, які є носіями граматичних значень, що пов'язано з дефектом функції спілкування і перевагою механізму імітації почутих слів.

Вік, в який діти починають помічати "техніку" оформлення слів в речення, що пов'язано з процесами аналізу слів у мовній свідомості дитини, може бути самим різноманітним: і в 3, і в 5 років, та в більш пізній період.

Якщо при нормальному розвитку зв'язного мовлення якимось відтворена форма швидко "охоплює" ряди слів і дає велику кількість випадків утворених форм слів за аналогією, то при порушенні розвитку зв'язного мовлення діти нездатні використовувати "підказуючий" зразок слів. А тому в граматичному оформленні одних і тих самих синтаксичних побудов є непередбачені коливання.

У дітей з порушеннями розвитку зв'язного мовлення спостерігається занижена здатність розрізняти значення, які заключені в лексико-граматичних одиницях мови, що в свою чергу, обмежує їхні комбінаторські можливості і здібності, необхідні для творчого використання конструктивних елементів рідної мови в процесі побудови мовного висловлювання. Щоб правильно зрозуміти і оцінити рівень розвитку зв'язного мовлення дошкільника, пропонується використовувати "Схему системного розвитку нормального дитячого зв'язного мовлення", а також здатність сприймати відмінності в фізичних характеристиках елементів зв'язного мовлення, яка створена за матеріалами А.М. Гвоздева, в якості умовного еталона закономірностей оволодіння дітьми рідною мовою. Для цього пропонується співвіднести стан зв'язного мовлення, що виявлений при обстеженні, з даними умовного еталону норми, що дозволить встановити стадію розвитку аномальної дитячої мови і оцінити ступінь сформованості в ній різних компонентів зв'язного мовлення. [1, с. 303-315]

1. Випадки, коли в мові дитини з'являються граматично правильно оформлені речення типу називний відмінок + узгоджене дієслово дійсного способу теперішнього часу, з правильним оформленням закінчення слова (мама спить, сидить), при тому, що решта слів граматичні, потрібно співвіднести з першим етапом другого періоду "Перші форми слів".

2. Стан зв'язного мовлення, при якому дитина широко використовує слова з правильним і неправильним оформленням закінчень слів, володіє конструкціями типу називний відмінок + узгоджене дієслово, але в її мові повністю відсутні правильно оформлені приєдникові конструкції, потрібно співвіднести з другим етапом другого періоду "Засвоєння флексійної системи мовлення".

3. Дитина користується лише окремими аморфними словами і в такий мовній практиці відсутні які-небудь поєднання цих двох слів між собою, то такий стан зв'язного мовлення потрібно віднести до першого етапу першого періоду "Однослівне речення".

4. Якщо діти користуються фразами з 2, 3, навіть 4 аморфних слів, але без зміни їхньої граматичної форми, та в їх мові повністю відсутні конструкції типу суб'єкт + дія, виражена дієсловом дійсного способу теперішнього часу третьої особи з закінченням - є, то такий стан мовленнєвої діяльності потрібно співвіднести із другим етапом періоду "Речення з аморфних слів - коренів".

5. Мовленнєвий розвиток дітей, які володіють фразовою мовою і вмінють в деяких випадках будувати приєдникові конструкції з правильним оформленням флексій і прийменників, потрібно співвіднести з третім етапом другого періоду "Засвоєння службових частин мови".

6. Мова більш розвинутих дітей відноситься до третього періоду "Засвоєння морфологічної системи української мови".

Перед тим, як навчитися користуватися мовою, діти з порушеннями розвитку зв'язного мовлення, повинні пройти підготовку, що виражається в розвитку пасивного мовного запасу, тобто розуміння мовлення.

На основі розуміння життєвих явищ та їх словесних позначень у дітей поступово долається конкретність та недиференційованість словесних понять, граматичні форми і категорії практично наповнюються конкретними значеннями.

З розвитком слухового сприйняття тісно пов'язане засвоєння лексики і граматичною будовою, але у дітей, що мають порушення у зв'язному мовленні, знаходиться на дуже низькому рівні. Без навиків вільного розрізнення на слух характерних елементів слова (звукових, складових), їх порядку і послідовності засвоєння нових незнайомих слів, граматичних форм та зв'язків виявляється для дитини малодоступним.

Вміння розпізнавати, виділяти, а потім і правильно вимовляти складові (звукові і морфологічні) частини слова активізує накопичення словника. Отже, подолання загального недорозвитку зв'язного мовлення забезпечується єдністю та взаємодією в розвитку усіх сторін мови, її лексикою - граматичної і фонетико-фонематичної будови.

На основі розуміння почутої мови, формується поступово активна мова. Головне завдання - навчити розмовної мови, що щодо знайомих полій і підвести до нескладних описів предмету, явищ, подій.

Динаміка мовного розвитку при різноманітних формах недорозвитку мовлення буває різною. Не виключено, що на деякий час діти різних діагностичних груп можуть виявитися з одним і тим самим рівнем мовного розвитку. Однак, вимірюючи їхній загальний мовний рівень з даними "Схеми системного розвитку нормальної дитячої мови", можна виявити, що в одних дітей найбільше затримана у своєму формуванні звукова сторона мовлення, у інших - складова структура слів, у третіх - здібності до словозміни і т.д.

Розуміння процесу засвоєння структури рідної мови дітьми з різними відхиленнями в мовному розвитку забезпечує вибір найбільш раціональних і ефективних шляхів подолання у них загального недорозвитку зв'язного мовлення.

Завдання корекційного впливу на дітей з загальним недорозвитком зв'язного мовлення - навчити їх зв'язно і послідовно, граматично і фонематично правильно висловлювати свої думки, розповідати про події з оточуючого життя. Це має велике значення для навчання в школі, спілкування з дорослими і дітьми, формування особистісних якостей.

Деякі діти видаються здатними відповідати лише на запитання. Таким чином, у дітей з загальним недорозвитком зв'язної мови активна мова може виступати засобом спілкування лише в умовах постійної допомоги у вигляді додаткових запитань, оцінюючих суджень.

Одною з необхідних умов подальшого мовного розвитку дитини є створення мотивації спілкування, формування прагнення розповісти про себе, своїх товаришів, про спостереження х життя сім'ї та дитячого садка. В процесі реабілітації рекомендується створювати такі ситуації, які б активізували потребу в мовленнєвих висловлюваннях, ставили дитину в такі психологічні умови, коли у неї виникає самостійне бажання висловлюватись, ділитись своїми враженнями. На думку Крутій К. А., при цьому необхідно створювати сприятливе мовне оточення, гарний емоційний настрій. Іншими словами, в основі висловлювань дитини повинен лежати безпосередній мовний мотив[2].

Список використаних джерел

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – С. 18.
2. Крутій К.А. „Створення мовленнєвого середовища, теоретичні засади і практична реалізація” / Запоріжжя: ЛПРС, 2001. – 203 с.
3. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Медицина, 1969.– 388 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. – К.: Педагогіка, 1977. – Т. 5. – 648 с.

In the article the analysis of features of process of forming and mastering of the mother tongue is carried out for under-fives at violation of the coherent broadcasting.

Keywords: coherent broadcasting, utterance, text, broadcasting functions.

Отримано 18.09.2010 р.

УДК 372. 215.8

М.М. Павлюк

ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

У статті розкрито питання організації та проведення діагностичної роботи з розумово відсталими учнями молодших класів, зокрема звернено увагу на вивчення рівня сформованості мовлення у даної категорії дітей.

Ключові слова: мовлення, розумово відсталі учні, мовленнєвий розвиток.

В статье раскрыты вопросы организации и проведения диагностической работы с умственно отсталыми учениками младших классов, в частности обращено внимание на изучение уровня сформированности речи у данной категории детей.

Ключевые слова: речь, умственно отсталые учащиеся, речевое развитие.